ELS AGENTS DE COOPERACIÓ AL DESENVOLUPAMENT

Han perdut sentit les ONG i la seva feina?

Francesc Mateu

Il·lustració: Hansel Obando

D'un temps ençà, la gent em pregunta si la tasca de les ONG encara té sentit, o són un vestigi d'una nostra societat que ja està desfasat. I la pregunta següent és si les mateixes ONG han de continuar existint. I cal plantejar-se seriosament si tenen raó. I si no en tenen, explicar bé per què. Quan la cooperació va començar als anys 60, se sustentava bàsicament sobre tres potes, la transferència, la generositat i l'assistència.

La transferència, perquè transferia des de casa nostra cap als països —aleshores anomenats del Tercer Món— diners, persones formades i coneixement, mentre també transferia de tornada cap als països donants, informació i coneixement. En aquells moments, si volies saber què passava a l'Amèrica Llatina o a l'Àfrica o a l'Índia, era difícil si no era pels butlletins de les ONG o el relat d'un testimoni que hi treballava i tornava a casa per vacances.

El segon component fonamental de la cooperació, juntament amb el de la transferència, era el de la generositat. El motor de la cooperació, molt lligat inicialment a moviments cristians, era el de la bondat o generositat de qui, tenint les seves necessitats bàsiques resoltes, volia "ajudar" a qui ho necessitava, lluny de casa.

I la tercera pota, molt lligada a aquesta segona, era un marcat component assistencial.

Aquest component, d'arrels culturals i antropològiques, és el que tracta de solucionar, el més ràpidament possible, una situació problemàtica. Quan hom té febre, busquem un antitèrmic perquè li baixi. Aquest component, tan fixat en l'ADN de la nostra societat, amb el temps es va percebre com erroni o insuficient. Quan tractem la febre, tractem un símptoma. Quan tractem la fam, tractem un símptoma. Però els símptomes ho són de problemes i, si no tractem el problema -la causa-, el símptoma tendeix indefectiblement a reaparèixer. L'experiència ens ha demostrat que l'assistència és incapaç de provocar per si sola canvis estructurals. I, per tant, que fomenta la dependència i sovint és un obstacle al mateix desenvolupament de la comunitat i dels seus actors.

L'esmicolament dels fonaments

Les tres potes en les que se sustentava la cooperació les ha esmicolat el pas del temps, l'experiència de les accions endegades, les avaluacions que han fet les mateixes entitats i els canvis en el món. Les ONG i les persones que en formen part tenen, per formació, inquietud vital i per visió global, una tendència natural a la reflexió. I aquest component les ha portat a evolucionar, ja que la cooperació internacional, gairebé sempre, ha estat fruit d'aquest exercici de reflexió, responsabilitat i maduresa. Per aquesta raó hi ha hagut sempre una evolució natural. I per la mateixa raó ben poca gent trobareu que la defensi ja que aquests son els pilars de la cooperació.

La primera pota que es va esmicolar per si sola va ser la de l'assistència. No calia esperar els grans canvis al món, ni la globalització, ni cap altra reflexió per adonar-se que els projectes assistencials no eren adequats per capgirar les situacions que es pretenien resoldre o esmenar. Totes les entitats han comprovat alguna vegada que hi ha projectes on, malgrat passin els anys o es facin inversions fortes i continuades, no s'aconsegueix revertir la situació. I no ho assoleixen perquè l'abordatge era als símptomes i no a les causes. Sense anar a les causes, sense preguntar-se per què s'havia arribat a aquella situació i sense la participació dels destinataris en com abordar la situació, els problemes i les dependències es tornen crònics.

L'assistència només té sentit en un primer moment o puntualment quan, per les causes que sigui, cal salvar vides i sortir d'una situació d'emergència. Pot ser un requisit, però mai és la solució. En situacions d'emergència o ajut humanitari pot tenir sentit. En un terratrèmol, un camp de refugiats, una greu inundació o en una sequera que estigui provocant morts de fam, no ens podem entretenir en analitzar les causes. Cal salvar vides. Tantes i tan ràpid com es pugui. L'anàlisi ha de venir quan la situació està mínimament estabilitzada. Tot i que, fins i tot en emergències, s'estan fent abordatges nous molt menys intervencionistes.

> Captar fons de la ciutadania sempre ha estat molt més fàcil des de les imatges i els relats d'assistencialisme que des de la lluita pels canvis estructurals o des de l'exigència de drets o des de l'acompanyament de processos

A la vista que no era la solució i que arribava a ser un fre per a la solució veritable, les ONG van començar a parlar de la seva acció emmarcant-la en l'anàlisi de les causes i el que se'n va dir després l'enfocament de drets. Ha estat el recorregut lògic que la immensa majoria d'entitats ha fet amb el temps i a mesura que han anat adquirint experiència i maduresa. Una altra cosa és que aquest recorregut sigui conegut o l'hagin explicat. Perquè no, aquí les ONG han fallat i no han explicat externament, a la societat i als seus socis, els canvis d'abordatge que ha experimentat la seva feina. Per tres raons, bàsicament. Perquè no s'ha posat prou èmfasi en la comunicació i en fer pedagogia, perquè no sempre és senzill explicar les intervencions en aquests paràmetres i, sobretot, perquè captar fons de la ciutadania sempre a estat molt més fàcil des de les imatges i els relats d'assistencialisme, que des de la lluita pels canvis estructurals o des de l'exigència de drets o des de l'acompanyament de processos. És molt més senzill demanar diners per construir una escola, un pou o un hospital, que demanar-los per acompanyar el procés participatiu d'una comunitat. I això, ha frenat moltes iniciatives pedagògiques perquè la prioritat era captar fons per poder seguir treballant.

La segona pota, la de la transferència, l'han fet miques la globalització i internet. Avui ningú no es planteja preguntar a una ONG què passa a la República Democràtica del Congo si vol saber alguna cosa. Ni ningú necessita cap ONG per arribar a República Democràtica del Congo. Així i tot, alguns han pensat que internet i una companyia de viatges són suficients per anar a qualsevol lloc i "ajudar" o treballar. I no, per anar-hi i informar-se no calen les ONG però, per no recaure en els errors que s'han comès en el passat, sí que seria bo consultar i deixar que l'experiència eviti repetir errors que ja teníem superats. Així periòdicament no haurem d'explicar que no cal recollir mantes per Àfrica, que no cal anar repartint regalets als nens allà on es passa i recordar que la dignitat és un tret fonamental en les relacions amb tothom. I que la nostra cultura és tan respectable com la seva. I també ens aniria molt bé, ja que per entendre l'espoliació de riquesa que s'està fent a la República Democràtica del Congo, sí que cal alguna anàlisi una mica més profunda. Sense aquesta anàlisi, ningú ens hauria parlat mai del coltan i no sabríem ni que és.

La tercera pota, la de la bondat, generositat o solidaritat, s'ha desmuntat més recentment. L'anàlisi de les xifres macroeconòmiques ens ha fet adonar que la lluita principal per combatre la pobresa avui dia és la lluita contra la desigualtat. I ha revertit el concepte de generositat cap als de justícia i injustícia. Bàsicament, ara sabem que en el planeta hi ha prou recursos perquè tothom visqui amb dignitat, però el desigual repartiment és la causa que hi hagi persones que no puguin viure la vida amb dignitat. La introducció en l'equació del concepte de desigualtat, aquest petit canvi que pot semblar molt acadèmic, fa que la perspectiva es modifiqui i que el "donant" hagi passat de ser un actor mogut per la generositat, a formar part del problema. Aquest descobriment mereix tot un capítol a part perquè, bàsicament, quan hem posat la lupa a la desigualtat, hem descobert que moltes coses es capgiraven.

Hem descobert que, quan parlem de desigualtats, no estem parlant de desigualtats fútils sinó que estem parlant de desigualtats obscenes i que els 9 ciutadans més rics del món tenen una fortuna equivalent a la de la meitat dels ciutadans més pobres del món. Sí, la meitat. És a dir uns 3.500 milions de persones.

Hem descobert també que l'eix Nord-Sud s'ha volatilitzat. La realitat als països destinataris de la cooperació, no està molt lluny de la de casa nostra. És a dir que hi ha una desigualtat obscena a casa nostra, i també hi ha una desigualtat obscena a l'Àfrica o a l'Índia. No cal comparar, com fèiem abans, nord i sud. A l'Àfrica subsahariana hi ha 16 persones amb una fortuna superior als mil milions de dòlars convivint amb 350 milions de persones que viuen amb menys de 2 dòlars al dia. A casa nostra els sous dels directius de l'Ibex són 250 vegades més grans que el sou mitjà dels seus treballadors i treballadores. Sí, 250 vegades.

Hem descobert que 7 de cada 10 persones al món viuen en països on la desigualtat ha crescut els darrers vint anys.

> El clàssic component de bondat, generositat o solidaritat de la cooperació –que generava una relació desigual entre donant i receptor– queda substituït pel de justícia i drets fonamentals

Hem descobert que si en el moment de prendre qualsevol decisió política es valora si es redueix o no la desigualtat, i es prenen decisions per reduir-les, els canvis són molt més espectaculars que amb els nostres projectes.

Hem descobert que, amb aquest plantejament, el clàssic component de bondat, generositat o solidaritat de la cooperació (que generava una relació desigual entre donant i receptor) queda automàticament substituït pel de justícia i pel de drets fonamentals. Ara, com dèiem abans, el donant ja no és algú que pot ser generós o no, sinó que és algú que forma part del problema i que, per tant, és responsable també de resoldre'l. La desigualtat es corregeix anant tothom cap al punt mitjà.

I el tercer rol?

La generositat s'ha reconvertit en lluita per la justícia global i pels drets fonamentals. L'assistencialisme, en lluita per les causes, enfocament de drets i acompanyament de processos. Però…, i el rol de transferència? No té substitut?

Sí que en té. En un món submergit en crisis, en pandèmies, en estats que defensen privilegis indefensables, en societats que davant les dificultats es tanquen sobre si mateixes, les ONG tenen un rol de recordar que el món continua sent un de sol. Tenen l'obligació de fer reflexionar que, només localment, no solucionarem les grans qüestions, i que el que passa aquí no és massa diferent del que passa al Txad. I que, per tant, cal una visió global de la qüestió.

Malauradament, no podem esperar que polítics que els voten només els ciutadans més propers i cada quatre anys tinguin visions a mitjà i llarg termini i que prenguin decisions pensant en el bé del planeta i en ciutadans que no els poden votar. La lluita pel medi

ambient és un cas ben evident en que, paradoxalment, les lleis del sistema democràtic van en contra de l'interès comú.

A aquestes tres evidencies s'hi suma la constatació de la baixa capacitat de les entitats per solucionar la qüestió per si soles. Per exemple, hi ha estudis (Oxfam Intermón) que ens diuen que, de tots els diners que "desapareixen" a l'Àfrica, només un 5% ho fa per corrupció. Un 30% ho fa per negocis il·lícits com diamants, armament, coltan, etc. Però el més greu és que el 65% dels diners que desapareixen, desapareixen per l'elusió i l'evasió fiscal de grans companyies multinacionals en aquests països. Aquest 65%, anualment, representaria el doble que tota la cooperació al desenvolupament que tots els països del món fan durant el mateix any a l'Àfrica. És a dir, l'Àfrica, legalment, per justícia, hauria d'ingressar el doble del que ingressa per generositat o solidaritat.

Fa anys que existeixen aquests exemples. El deute extern sempre ha estat un d'ells. Fa anys que explicàvem que una condonació del deute il·lícit d'aquests països suposaria multiplicar les xifres de cooperació per milers, sense moure's del despatx. I, malauradament, continua existint una explotació de recursos d'empreses i països rics a països empobrits. El coltan és un bon exemple d'aquesta situació. I hi ha un reguitzell d'exemples de dimensions que ens permeten entendre que les ONG tenim poc a jugar en el camp del volum econòmic. I per això calen noves estratègies i maneres de treballar. En el llibre De la Pobreza al Poder, de Duncan Green, una de les conclusions que en treu, després d'analitzar moments importants de la història de la humanitat, és que sempre que hi ha hagut un canvi important ha estat perquè s'han donat tres factors conjuntament.

El primer factor és una ciutadania visionària i lluitadora. És a dir, un grup de ciutadans/es que es fa conscient de que una situació és injusta i insostenible, i lluita per canviar-la. Aquesta ciutadania, que inicia aquest procés, no sempre acaba veient el canvi, perquè hi ha canvis que són molt lents, però és una ciutadania combativa que el denuncia i el fa evident. A casa nostra un exemple podrien ser els primers objectors de consciència; en aquell moment, ni tan sols la resta de la ciutadania comprenia que era necessari eliminar el servei militar.

El segon element necessari és un govern eficaç. Imagino que les paraules han estat triades amb tota la cura del món. No diu ni un govern bo ni dolent. El govern del recentment traspassat De Klerk a Sud-àfrica era un govern fonamentat i defensor de l'apartheid. Tanmateix, aquest mateix govern, que ara no classificaríem d'un bon govern, va entendre que s'havia d'alliberar Nelson Mandela de la presó de Robin Island. I aquell 11 de febrer de 1990, aquest fet va suposar l'estocada definitiva per eliminar el règim d'apartheid a Sud-àfrica.

I el tercer element imprescindible per produir un canvi és un detonant. La Sra. Parks, l'u de desembre de 1955, quan es va asseure al seient que no li corresponia a l'autobús, no es va llevar pensant que "avui la liaré!". Ni s'ho podia imaginar, pobra dona. Però la seva acció va ser el desencadenant de tots els canvis amb la població negre als Estats Units.
Els desencadenats o detonants no els podem preveure ni provocar.

Però sobre els altres dos requisits que calen, sí que hi podem incidir. Tenir ciutadanies actives, visionaries i lluitadores és vital. I fer incidència política, també. Només la ciutadania és capaç d'iniciar un canvi. I només la ciutadania pot convèncer un govern perquè sigui eficaç, i això es fa amb la pressió política.

> La cooperació i les ONG no només continuen tenint sentit, sinó que continuen sent una peça clau

Per això són tan importants les entitats i els moviments. Són la garantia de canvi i evolució. Per això, malgrat les xifres, els canvis en els pilars fonamentals d'ONG i moviments, i una anàlisi superficial que poden semblar indicar que han perdut el sentit de l'existència, resulta que tenen tant o més sentit que mai. La cooperació i les ONG no només continuen tenint sentit, sinó que continuen sent una peça clau.

I per què continuen tenint sentit?

Continuen tenint sentit perquè la ciutadania activa està als moviments i a les entitats. Perquè les societats i els governs dels estats, en moments de crisi econòmica, es tanquen sobre si mateixos i tendeixen a pensar que els problemes els venen de fora i que la solució cal trobar-la a dintre. Perquè, com dèiem abans, el sistema polític, la democràcia on només voten cada quatre anys els ciutadans de dintre les fronteres del país (i no tots/es), difícilment tindrà en compte mesures a mitjà i llarg termini perquè no són electoralment rendibles, ni proposarà res global perquè només el voten els de més a prop. Perquè ningú farà aquestes anàlisis globals en un món on hi ha poc interès en que es facin i poc interès per escoltar-ho. Perquè tothom parla de globalització, però ningú sembla disposat a entendre que és real de veritat i que el que passa aquí no és independent del que passa allí, ni es pot solucionar sense pensar en el que passa a fora. La interdependència no és AliExpress o Amazon… va molt més enllà. Perquè ens cal fer molta pressió política per tenir democràcies madures i transparents, i per tenir governs "eficaços" preparats per fer canvis.

Per tot això, i per moltes més coses:

- Cal que algú ens parli de Justícia Global i que entitats com LaFede.cat es puguin convertir en think-tanks potents d'aquests conceptes.
- Cal que algú ens torni a parlar de drets humans com ho fa Amnistia perquè sembla que governs i mitjans, a força de repetir-ho, poden acabar convencent a tothom de que són una quimera.
- Cal que algú encara expliqui que les fronteres són un invent i un negoci, com denuncien Helena Maleno i Caminando Fronteras.
- Cal que milers de petites ONG acompanyin milers de comunitats a tenir oportunitats que sense elles mai tindrien.

- Cal que Oxfam Intermón segueixi investigant sobre desigualtat i elusió i evasió fiscal perquè tinguem dades i no ignorem la magnitud de la tragèdia. Ara sabem que les persones més riques del món han duplicat la seva fortuna amb la pandèmia mentre que el 99% de la població ha fet passes enrere.
- Cal que la Plataforma per una fiscalitat justa i totes les seves entitats lluitin per aconseguir fer desaparèixer els paradisos fiscals.
- Cal que Punt de referència, Migrastudium, Noves Vies i un reguitzell més d'entitats s'ocupin de les persones que permetem que siguin alegals a casa nostra. Encara que, egoistament, només sigui per evitar abocar a la delinqüència a persones sense cap altra sortida legal.
- Cal que Caritas i el seu informe FOESSA ens exploti a la cara periòdicament i ens digui que aquestes desigualtats al costat de casa són insostenibles.
- Cal que Greenpeace i la Greta Thumberg continuïn explicant que ens quedarem sense planeta si no reaccionem (aquest és l'exemple més clar de com sense entitats, el món amb la inèrcia i les dinàmiques establertes va cap a l'autodestrucció).
- Cal que hi hagi iniciatives com el Centre d'Empresa i Drets Humans per analitzar la nostra petjada com a país, més enllà de les nostres fronteres, i per evitar el tot s'hi val perquè és lluny.
- Cal que hi hagi entitats que treballin pels drets, també a casa nostra, i ens recordin que els tenim. Les pandèmies i alguns processos polítics els estan trepitjant també aquí. I, defensar-los aquí, és estratègic també perquè no es perdin arreu.
- Cal que defensem l'estat del benestar, i no per mantenir privilegis, sinó perquè és un bon element de reducció de desigualtats.
- Cal el Comerç Just i campanyes com les de Roba Neta perquè no oblidem que la globalitat, i les comoditats més properes, poden amagar "altres vides" que són difícils de conèixer.
- Cal que les ONG continuïn sent capaces de posar-se 'al servei de' i superar 'el seu logo' i actuar com a aglutinadores i mediadores entre demandes socials i espais institucionals. I que segueixin treballant per connectar bé les lluites de la ciutadania de països rics i la ciutadania de països empobrits. Com ja fan.

I calen molts més exemples que no ens hi cabrien aquí.

No ho oblidem. Totes aquestes coses no les farà ningú més que els moviments socials o les ONG. Les ONG i el 0,7% encara són imprescindibles. Les ONG que ens calen ara no s'assemblen a les que varen néixer als anys 60. I el 0,7% que seguim reclamant no té massa a veure amb el primer de 1969. Però la ciutadania organitzada, sempre ha estat un contrapunt necessari, imprescindible, per a un sistema econòmic, polític i organitzatiu tan imperfecte que fa aigües contínuament. Sempre han anat per davant. Sempre han tingut una visió més clara de per on anar. I sempre han proposat solucions més igualitàries i més

col·lectives per tirar endavant. I això és igual ara que fa 10, 20 o 100 anys. No cal que busquem arguments a l'entorn per no comptar amb elles. Segueixen i continuaran sent imprescindibles.

Això si, són i continuaran sent una pedra a la sabata per tots aquells que, des de la seva posició benestant o des de la manca d'anàlisi, no volen veure com hem d'avançar —ni cap a on— com a humanitat.

Francesc Mateu

Francesc Mateu és metge de formació i va realitzar el màster de Medicina Tropical a la Universitat de Barcelona. Des de l'any 1998 fins al 2019, va treballar per a Oxfam Intermón, a Bolívia com a metge i també com a coordinador de projectes a l'Àfrica Austral. Entre els anys 2004 i 2019, va ser director d'Oxfam Intermón a Catalunya, dedicat a tasques d'avaluació interna i sistemes. També ha col·laborat amb lafede.cat i la Coordinadora Espanyola d'Organitzacions No Governamentals per al Desenvolupament (CONGDE), on va ser president i vicepresident, respectivament. Actualment, és director del Fòrum de Síndics.